

A nyomtatott sajtó célja és faladata, szélesebb körű elterjedésétől, a 17. századtól kezdve napjainkig nem más, mint a figyelemfelhívás, a közvélemény tájékoztatása fontos, sokakat érdeklő és érintő kérdésekben. A sajtó azonban nemcsak tájékoztat, hanem befolyásol is. Ez a befolyásoló szerep az évszázadok folyamán egyre jelentősebbé vált, hiszen az olvasóközönség szélesedésével egyre nagyobb tömegkehez jutottak el az a sajtó által közvetített információk. A polgári társadalmak megszületése teremtette meg a valódi polgári nyilvánosságot, hiszen ekkor már a sajtó közvetítésével egyre szélesebb tömegek juthattak az őket érdeklő és érintő információkhoz, és ugyanígy nagy tömegek befolyásolására nyílt lehetőség a sajtó révén.

A sajtótörténet, mely korábban az irodalomtudomány részdiszciplínája, a történettudomány, a művelődéstörténet segédtudománya volt, ma már önálló tudományág. Világszerte művelik. Az egyes nemzetek mind megalkották a saját sajtójuk történetét feldolgozó szintéziseket, törekedtek, és folyamatosan törekednek arra, hogy minél több, és minél részletesebb sajtóbibliográfiák szülessenek, elkészüljenek az egyes, legalább az adott ország legfontosabb lapjainak repertóriumai. Az utóbbi évtizedben ez a munka világszerte erőteljesen felgyorsult. A nyomtatott repertóriumok mellett elektronikusan is a kutatók rendelkezésére állnak a sajtótörténeti vonatkozásban jelentős lapok tartalmát feldolgozó adatbázisok, sőt számos esetben a hírlapok, folyóiratok teljes anyaga is hozzáférhető.

A sajtót, mint történeti forrást, melyet csak a huszadik század második felében kezdtek a történészek elismerni, ma már a legtöbb tudomány történetének művelői igyekeznek kutatásaikhoz felhasználni. Világszerte nemzetközi és nemzeti programok indulnak a 17-19. századi sajtóban napvilágot látott írások feltárására, és különböző szempontú, tudományos igényű feldolgozására. Megindult, és nagy intenzitással folyik a nyomtatott sajtó korai időszakában megjelent lapok anyagának, az egyes tudományok történetének pontosabb feltárása érdekében való hasznosítása.

Hazánkban sajnálatosan kevés előrelépés történt ilyen vonatkozásban. Bár már a hetvenes években megjelentek a magyar sajtó születésének és kibontakozásának első időszakát feldolgozó szintézisek, elkészült az 1705 és 1849 közötti évekre vonatkozó *Magyar sajtóbibliográfia*, a repertóriumok hiánya miatt maguk a sajtótörténeti kutatások, valamint hírlapok és folyóiratok anyagának a különböző tudományterületek szempontjaiból történő feldolgozása és hasznosítása csak nagyon nehezen halad előre. A korszakkal

foglalkozó, különböző tudományterületeken tevékenykedő kutatóknak, akik forrásként szeretnék használni a lapok anyagát, így nagyon nehéz dolguk van. Talán ez is az oka annak, hogy alig akadnak olyanok, akik vállalkoznak arra a nagyon időigényes, és aprólékos munkát igénylő feladatra, hogy feltárják, és valamilyen tudományterület szempontjainak megfelelően feldolgozzák felvilágosodás- és reformkori sajtónk anyagát. Maguk a forrásként szolgáló hírlapok és folyóiratok egyes évfolyamai hiányosan találhatóak meg hazai és határon túli könyvtárainkban, így a teljességre törekvő tartalmi feltárás igen nehézkes, nem beszélve arról, hogy a lapok állaga folyamatosan romlik az idők folyamán, mikrofilmre kerülésük, digitalizálásuk pedig igen lassan halad. A munka tehát igen sürgető, egy bármikor bekövetkező katasztrófa vagy természeti csapás pótolhatatlan veszteségeket okozhat.

Húsz éve kezdtem foglalkozni a felvilágosodás- és reformkori magyar sajtó és a nevelés kapcsolatának kutatásával. Már akkor szembesültem a ténnyel, hogy a 18. század végének és a 19. század első felének magyar periodikáiban milyen hatalmas, mindeddig kiaknázatlan forrásanyag rejlik, melynek feltárása és feldolgozása a magyar neveléstörténeti kutatások szempontjából, de egyszersmind hírlap-és folyóirat-irodalmunk jellegének, és behatóbb tartalmi megismerésének szempontjából is mennyire fontos.

Miközben a felvilágosodás pedagógiai eszméinek hazai megjelenését és elterjedését vizsgáltam, felismertem, hogy ebben mekkora szerep jutott a korabeli lapoknak. Az utóbbi tíz évben kutatási témakörömet kibővítettem, a korábbiakhoz képest új irányokba kiterjesztettem. Céлом az volt, hogy olyan kérdésekre irányítsam a figyelmet, amelyek neveléstörténeti irodalmunkban eddig kevés jelentőséggel bírtak. A kutatási terület fokozatos szélesedése, a szempontok bővülése, és új adatok előkerülése folytán több esetben arra kényszerültem, hogy újra és újra a sajtóközleményekhez, forduljak, mint egyidejű, az egykori olvasókat leginkább befolyásoló forráshoz. Felismertem, hogy a sajtóközlemények befogadónak, a hírlapok és folyóiratok olvasóközönségnek, mint a korabeli irodalmi-, tudományos-, és közélet fontos tényezőjének, mekkora szerepe van. A neveléstörténeti kérdésekkel foglalkozó összefoglaló szintézisek, monográfiák, résztanulmányok azonban erősen szerző- és műcentrikusak. Ezért tettem kísérletet arra, hogy a magyar nevelés megújulásának, polgárvá és nemzetivé válásának időszakára koncentrálva, megvizsgáljam azt a társadalmi közeget is, mely a nevelési tárgyú írások olvasója, befogadója. A korszakban megjelent (kevés számú) pedagógiai szakkönyvet, és tankönyvi céllal, leendő pedagógusoknak készült összefoglalásokat, csak egy nagyon szűk kör olvasta. A

nevelésügyet érintő sajtóközlemények azonban a társadalom szélesebb rétegeihez jutottak el, mely igen fogékonyak mutatkozott ezek iránt. Már a felvilágosodás évtizedeiben is, de a reformkorban különösen sokan nyilvánítottak véleményt, vitáztak egymással nevelésügyi kérdésekről a lapok hasábjain, szakemberek (tanárok, oktatáspolitikusok, egyházi személyiségek) és laikusok egyaránt, éppen azért, mert ez a kérdéskör sokakat érdekelt és érintett.

Az 1825 és 1849 közötti időszak, melynek sajtója és nevelésügye közti kapcsolatot e kutatás során megkíséreltem feltárni, a magyar reformkor időszaka, hazánk történelmének különösen jelentős korszaka, a nagy változások, a nagy reménységek, és a nagy próbálkozások kora. Olyan időszak, melyben új eszmék terjedtek el, majd valósultak meg. A korszakra vonatkozó történeti-művelődéstörténeti kutatások számos kérdést tisztáztak már, ám e kezdeményezésekben és törekvésekben oly gazdag időszak még mindig rejteget olyan tényeket, és eddig fel nem ismert összefüggéseket, melyek nélkül a kép nem lehet teljes.

A korszak neveléstörténetének kutatói, az első nagy szintézisek elkészítői, feltárták és feldolgozták a korszak nevelésügyére vonatkozó levéltári és egyéb forrásokat, ám csak esetlegesen, mondanivalójuk illusztrálására, „érdekes apróság” gyanánt használták a korabeli sajtó híradásait. A kutatás e téren próbál adósságot törleszteni. A magyar reformkor nevelésügye, az e korszakban születő magyar nyelvű pedagógiai irodalom, és a szintén ekkor újra fejlődésnek induló magyar sajtó kapcsolatát igyekszik több szempontból megvilágítani olyan kutatási eredményekkel, amelyek jelentékeny része korábban teljesen ismeretlen volt.

Feltehetnénk a kérdést: miért érdemes a korszak sajtójában megjelent nevelésügyi írásokkal foglalkozni akkor, amikor a nagy összefoglaló szintézisek már rendelkezésünkre állnak? Nézetük szerint egyrészt azért, mert a korabeli sajtóközlemények, mivel egyidejűek, sok esetben hitelesebbek és pontosabbak lehetnek, mint a felhasználásuk nélkül készült későbbi elemzések, másrészt, szintén egyidejűségük miatt, sokkal jobban érzékeltetik a kort, amelyben keletkeztek, tükrözik a közvéleményt, az „átlagpolgár” nézeteit. Tény, hogy a lapok rengeteg érdekes, és a szakirodalom számára mindeddig ismeretlen adatot tartalmaznak, melyekhez más forrásokból nem lehet hozzájutni. Ezek a szétszórt információk esetenként módosíthatják, árnyalhatják, de akár cáfolhatják is a szakirodalom által korábban már felvázolt képet.

A magyarországi sajtó és a nevelésügy kapcsolata, és reformkori helyzete mindaddig feltáratlan terület volt, mellyel korábban alig foglalkoztak. A kutatás a forráskiadványok és a részpublikációk hiánya miatt nem volt könnyű feladat. Arra kerestem a választ, hogy a lapok milyen módon közvetítették a neveléssel kapcsolatos új eszméket, elveket, a külföldi és hazai törekvéseket az olvasóiknak? A korszak olvasóközönsége, az az évek során egyre szélesedő réteg, mely érdeklődött a kor problémái, köztük a nevelés kérdései iránt is, mit tudhatott meg erről a lapokból? A korszak embereinek zárt, statikus világába behatoltak-e egyáltalán a sajtó közvetítésével az új nevelési eszmék? Hogyan járult hozzá a sajtó az eszmék népszerűsítéséhez, hogyan próbálta meg a tájékoztatni és befolyásolni az olvasókat és az oktatásügy döntéshozóit egyes kérdésekben? Melyek voltak azok a legfőbb, nevelésügyet érintő területek, melyekkel a sajtó kiemelten foglalkozott? Hatottak-e, és hogyan, a nevelés gyakorlatára a sajtóban megjelent írások? Olyan kérdések ezek, melyekre neveléstörténet-írásunk még nem adott kielégítő választ, és amelyet megpróbáltam felderíteni a korabeli sajtó forrásanyagának segítségével, reményeim szerint hozzájárulva a magyarországi nevelés reformkori történetének pontosabb, és az eddigiektől eltérő szempontú megismeréséhez.

A nemzetközi együttműködéssel folyó, most zárult kutatás négy éve alatt teljességre törekedve feltártuk és feldolgoztuk a hazai reformkor időszakának megközelítően teljes magyar nyelvű sajtóanyagából azokat a közleményeket, melyek a nevelésüggyel foglalkoztak. (18 lap - köztük napi és hetilapok- összesen 148 évfolyamát) Elvégeztük a bibliográfiai feltárást, a mikrofilmeztetését, ill. fénymásoltatást, valamint a számítógépre vitelt.

Feldolgoztuk a hazai nevelésügy szolgálatában álló (Religio és Nevelés, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Közlemények a Kisdédóvás és Elemi Nevelés Köréből, Nevelési Emléklapok, Katholikus Iskolai Lap) lapok történetét is. Ezekről nem született még részletes érdemi összefoglalás korábban.

Vizsgáltuk a sajtó és az iskolák kapcsolatának kérdéseit abból a szempontból, hogy a lapok szerkesztői, az iskolák tanárai, diákjai, valamint a korabeli sajtó milyen bonyolult kapcsolatrendszerben működött együtt a reformkor idején.

Vizsgáltuk, és a sajtó tükrében mutattuk be azokat a nevelésügyi témákat és tárgyakat, melyeket a korszakban kiemelten fontos kérdésekként tartottak számon.

A külföldi pedagógiai törekvések hazai sajtóvisszhangjával foglalkozva kiderült, hogy a hazai hírlapok és folyóiratok sokat foglalkoztak a kortárs európai pedagógiai

gondolkodókkal, irányzatokkal, eszmékkel, és igyekeztek azokat bemutatni a magyar olvasóknak. Különösen azok a törekvések kaptak szélesebb nyilvánosságot, melyek a népoktatás javításának céljait szolgálták, így különösen Pestalozzi eszméi, és a Bell-Lancaster módszer.

A lapok gyakran közöltek különböző műfajú pedagógiai írásokról (könyvekről, röpiratokról, folyóiratokban megjelent tanulmányokról, beszédekről) ismertetéseket, bírálatokat. A jelzésértékű, figyelemfelhívó jellegű, pár soros ismertetésektől a 19. század közepére a hazai pedagógiai irodalomkritika eljutott a sok tartalmi és szaknyelvi részletre kiterjedő komoly, érdemi kritikákig. A pedagógiai-irodalomkritikával mely a vizsgált korszakban született és fejlődött ki, nem foglalkozott korábban neveléstörténeti szakirodalmunk.

A magyar nyelv iskolai oktatása, és az oktatás magyar nyelvűségének kérdése az egész korszakban kiemelt jelentőséget kapott. A hazai lapok sokat tettek magyar nyelv iskolai használatának ügyéért, azzal, hogy felhívták a közvélemény és a döntéshozók figyelmét erre a kérdésre, hogy hasábjaikon helyet adtak a különböző nézeteknek, hogy hírt adtak a vitákról, hogy közölték, és a cenzúra által megszabott keretek között kommentálták is a nyelvi vonatkozású rendeletek szövegét. A reformkorban, folyóiratainkban már hosszabb elvi-elméleti jellegű értekezések is napvilágot láttak a magyar tanítási nyelv bevezetésének kérdéséről. Ezzel a kérdéskörrel foglalkozva kutatásunk során azt az ellentmondásos folyamatot, hosszú küzdelmet követtük nyomon a sajtóközlemények tükrében, mely 1844-ben, a magyar oktatási nyelv törvénybe iktatásával, sikerrel végződött.

A magyar nyelvért folytatott küzdelem állt a középpontjában a magyar irodalmi diáktársaságok tevékenységének is. Ezek reformkori történetét részletesen és alaposan feldolgozta a szakirodalom, forrásként használva a társaságok kéziratok iratanyagát, az emlékiratokban, levelezésekben található adalékokat. Történtek kísérletek a korabeli sajtóban a magyar irodalmi diáktársaságokról megjelent híradások feltárására is, ám ezen a területen még sok hiány mutatkozott, nem beszélve arról, hogy a diáktársaságokról készült összes eddigi munkák alapvetően irodalmi szempontból tárgyalták a témát, a szerzők kevés figyelmet fordítottak a diáktársaságok tevékenységének pedagógiai szempontú értékelésére. Ezért érdekes a kutatásnak az a területe, mely a sajtóban megjelent írások alapján, de kifejezetten pedagógiai szempontból tekinti át a magyar irodalmi diáktársaságok tevékenységét a sajtóközlemények tükrében.

Egy másik hasonlóan fontos, és a korabeli sajtóban sűrűn megjelenő kérdés, a nők művelődése, a leányok nevelése volt. Az első, bátortalan hangú megnyilatkozásoktól, melyek azokat a kétségeket tükrözték, hogy egyáltalán szabad-e írni és olvasni tanulnia egy leánynak, a 19. század közepére eljutottunk annak az elvnek az elfogadásáig, hogy a 6-12 éves leányok a fiúkéval azonos egységes alpműveltséget szerezhessenek az alsóbb iskolákban, az idősebbek pedig olyan intézetekben tanulhassanak, ahol képzett nőnevelők, nemzeti szellemben, korszerű ismereteket tanítanak nekik. A leánynevelés körül kialakult nézetek változásához, és a gyakorlati eredmények megszületéséhez nagymértékben hozzájárult a sajtó is, mely állandóan napirenden tartotta a nőnevelés kérdését, alakítva a közvéleményt, vitára készítette a szakembereket, formálva a törvényhozók nézeteit.

Míg a közép- és felsőoktatással kevesebbet foglalkozott, a kisdidaktika, a népoktatás és a szakoktatás kérdéseit az egész korszakon át folyamatosan napirenden tartotta a korabeli sajtó. Az ezekkel kapcsolatos kutatási eredmények számos új adattal gazdagítják, és sok esetben új megvilágításba helyezik a szakirodalom által korábban e témakörökről felvázolt képet.

Hazánkban, a reformkorban is kiemelten fontos kérdés volt a tankönyvek, különösen a magyar nyelvű tankönyvek ügye. A lapok szerkesztői szívesen adtak helyt a tankönyvhirdetéseknél, kritikáknál. Tankönyvtörténeti szakirodalmunk mindeddig nem foglalkozott a sajtóban a tankönyvekről megjelent írásokkal, pedig ezek számos új, hasznos és ismeretlen adatot tartalmaznak a tankönyvszerzőkről, a tankönyvek korabeli megítéléséről, a tankönyvek áráról, a terjesztéséről.

Hasonlóan kiemelt szerep jutott a sajtóban a gyermekirodalom ismertetésének. A megjelent fordításokról, átdolgozásokról, később az eredeti magyar gyermekkönyvekről ismertetések, bírálatok láttak napvilágot. A korszak sajtója sokat tett a gyermekek olvasóvá neveléséért is, többek között azzal, hogy a megjelenő, gyermekeknek szánt művekre felhívta az olvasók, a szülők, tanárok figyelmét. E korszakban született a magyar gyermeksajtó is, mellyel szintén alig foglalkozott neveléstörténeti szakirodalmunk.

Összefoglalva: kutatásunk eredményeként megszületett az első átfogó és egyben részletes elemzés, amely bemutatja a reformkori magyar nevelésügy, valamint korabeli magyar sajtó sokrétű kapcsolatát. Neveléstörténet-írásunk a dolgozatban érintett számos kérdéssel egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozott. Korábban részletes elemzés nem készült arról, hogy a kortárs Európa pedagógiai eszméi közül melyek jutottak el a szélesebb hazai olvasóközönséghez. Nem történt meg a nevelésügy szolgálatában álló reformkori

lapok számbavétele és tartalmi feltárása, nem jelentek meg tanulmányok az e korszakban megszülető és kifejlődő elméleti pedagógiai irodalomkritikával, és tankönyvkritikával kapcsolatban, nem született érdemi összefoglalás a hazai gyermeksjtó kezdeteiről, mint ahogy arról sem, milyen lapokat olvastak, mely lapokba, és milyen tárgyú cikkeket írtak a korszak tanárai és diákjai. A kutatás során feltárt többi területtel foglalkozott neveléstörténeti szakirodalmunk, de nem a korabeli sajtó közleményeinek felhasználásával, és nem ilyen szemszögből. A kutatás során olyan új szempontú megközelítéseket alkalmaztunk, melyek mindeddig elkerülték a korszak kutatóinak figyelmét, és ezért olyan új eredmények születtek, melyek gazdagíthatják a reformkor nevelésügyére vonatkozó eddigi ismereteinket. Az értekezés számos új, más forrásból nem hozzáférhető adat közlésével, elemzésével és értékelésével, a más források felhasználásával, korábban végzett kutatások során született eredmények új megvilágításba helyezésével, hozzájárult reformkor hazai nevelésügyére vonatkozó kérdések részletesebb és pontosabb megismeréséhez is, rámutatva olyan eddig rejtve maradt összefüggésekre, melyek nevelésügyünk, de egész kultúránk története, és annak nemzetközi összefüggései szempontjából egyaránt fontosak. Hazánk művelődés- és neveléstörténetének kutatása, minél több szempontból történő megismerése a mi feladatunk. Ezzel nyújthatunk újat a korszakra vonatkozó európai összehasonlító történeti kutatások számára is.

Európában, a történettudományon belül erősödni látszik a neveléstörténeti kutatások helyzete, és úgy tűnik, hogy a neveléstörténet, kikerülve a neveléstudomány mai keretei közül, lassan betagoódik a történeti szakdiszciplínák közé, és mint a művelődéstörténet egyik fontos területe, a történettudomány része lesz. Napjainkban, hazánkban azonban még teljesen bizonytalan a neveléstörténet helye. A neveléstudomány már alig érzi magáénak, a történettudomány pedig még nem tartja a saját illetékessége körébe tartozónak, talán azért is, mert a neveléstörténeti kutatások, interdiszciplináris jellegűek.

Értekezésem eredményeit, elemzési technikáit éppen az interdiszciplináris jelleg miatt, több tudományterület hasznosíthatja. Elsősorban a művelődéstörténet, melybe az oktatás kérdései éppúgy beletartoznak, mint a sajtó fejlődésének története, tehát a kettő kapcsolatának vizsgálata is. Az irodalomtudomány részdiszciplinái is meríthetnek az eredményekből. A könyvtörténeti kutatások felhasználhatják például a tankönyvek és gyermekkönyvek, valamint a sajtó kapcsolatát tárgyaló részek anyagát. A magyar sajtó története is gazdagodott, hiszen a hazai iskolai újságolvasás, és a magyar nevelésügy szolgálatában álló lapok történetét feltáró kutatási anyag sajtótörténetünk számára is újat

jelent. Az utóbbi években egyre inkább önállósodik az közönség és a művek kapcsolatára vonatkozó új tudományterület, a befogadás-kutatás (audience theory research). A reformkori iskolák tanárainak és diákjainak újság-és folyóirat olvasási szokásait tárgyaló eredményeink a neveléstörténet mellett, e terület eredményeihez is hozzájárul. Nyert a hazai társadalmi nemek-kutatás (gender studies) is, hiszen a női művelődés kérdéseinek a sajtóban történő megjelenésével foglalkozó kutatási eredményeink hozzájárulnak e témakör ismeretanyagának bővüléséhez.